

CIKKEK, TANULMÁNYOK

Dr. Gönczöl Katalin

EGYETEMI TANÁR

A bűnözés és a bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában

1. POLITIKAI TÉNYEZŐ-E A BŰNÖZÉS?

A „szocializmus” válságának kibontakozása során, a békés átmenet jelenlegi szakaszában a bűnözéssel kapcsolatos problémák mintha önálló politikai jelentőségre tennének szert. A közbiztonsági viszonyok romlottak, a lakosság félelemben él, a bűnüldöző- és igazságszolgáltató szervek pedig ma még reménytelennek tűnő küzdelmet folytatnak a társadalmi béke helyreállítása érdekében.

A bűncselekmények száma jelentősen növekszik. A növekedés azonban az 1970-es évek közepe óta folyamatos: 1966–1975 között még évente átlagosan 120 ezer bűncselekménnyel kellett számolni, a következő tíz évben – 1976–1985 között – az átlag már megközelítette a 140 ezret. A 10 ezer lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények száma az első tíz évben átlagosan 115 volt, a második tíz esztendőben már 130. Már ekkor észlelhető volt a bűnüldözés hatékonyságának csökkenése, hiszen a két időszak átlagát összevetve jelentősen nőtt az ismeretlen tettesek átlaga (21 ezerrel

36 ezerre). Az ugrásszerű változás azonban 1985 után következett be, amikor öt év alatt több mint 100 ezerrel nőtt az ismertté vált bűncselekmények száma, és megnégyesződött az ismeretlen tettesek egy évre eső átlaga. A bűnözés lassan kezelhetetlenné vált. Ezt más tények mellett az is bizonyítja, hogy az ismertté vált elkövetők száma nem érte el az ismeretlen tettesek számát. 1990-ben már több mint kétszer annyi bűncselekmény történt (341 ezer), mint 1985-ben (165 816), és ezek elkövetői közül csak minden harmadikat sikerült felderíteni. (Lásd az 1. számú táblázatot.)

Hosszabb elemzést igényelne annak kifejtése, hogy miért bizonyult tehetetlennek az államhatalom a bűnözés megfékezésében. Annyi talán rögzíthető, hogy a bűnüldöző és az igazságszolgáltató szervek osztoztak az államigazgatási szervek, szolgáltató- és termelőszervezetek sorsában. Együtt erodálódtak a létező szocializmus válságában. A hatalomváltás óta eltelt idő viszont nem bizonyult elégségesnek a koncepcionális reformok, szervezeti módosítások végrehajtására, egy új büntetőpolitika kialakítására.

A bűnözés növekedése és szerkezeti átalakulása sajátos jelzőrendszerként értelmezhető a társadalmi válság mélységéről, intenzitásáról és az új értékek érvényesüléséről. *A bűnözés struktúrájában az elmúlt tíz évben előtérbe kerültek a szükségletkielégítő bűncselekmények.* (1980-ban még az összes bűncselekményeknek valamivel több mint fele volt vagyon elleni, 1990-ben ugyanezek aránya elérte a 78 %-ot.) A szerkezet ilyen jelentős módosulása is mutatja, hogy az új értékrendben a siker legfőbb szimbóluma az anyagi érvényesülés lett. Mindez valamivel előbb jelentkezett a bűnözés struktúrájában, mint ahogy a piaci társadalom játékszabályai képesek lettek volna általában átszöni a magyar társadalom és gazdaság egészét. (Lásd a 2. számú táblázatot.)

1. számú táblázat

LEGFONTOSABB BŰNÖZÉSI ADATOK MAGYARORSZÁGON 1966–1990. KÖZÖTT

Évek	Ismertté vált bűncselekmények száma	10 000 lakosra jutó ismertté vált bcs-ek száma	Ismertté vált bűnelkövetők száma	Ismeretlen elkövetők száma
1966–1975 között átlagban	118 358	115	84 708	21 528
1976–1985 között átlagban	138 476	130	83 859	36 200
1986–1990 között átlagban	224 613	154	93 867	113 330

Ebből 1990-ben: 341 061 326 112 254 187 344

* Számított adatok. Források:

Info. Társ. Tud. 16. (1991. március)

és a Tájékoztató a bűnözésről – 1989.

BM Adatfeldolgozó és Tájékoztató Csoportfőnökség és a Legfőbb Ügyészség Titkársága

2. számú táblázat

A BŰNÖZÉS STRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSA 1980–1990 KÖZÖTT

Bűncselekményi típusok	1980	1985	1990
Vagyon elleni bcs-ek	55,8%	61,4%	78,0%
Erőszakos bcs-ek	10,1%	10,6%	6,0%
Közlekedési bcs-ek	12,1%	11,2%	7,6%
Egyéb bcs-ek	22,0%	16,8%	8,4%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

A bűnözés növekedése úgy ment végbe, hogy szinte minden büntetőjogilag védett érték egyre inkább megkérdőjeleződött. Majdnem minden bűncselekménytípus számszerű emelkedése észlelhető. Ez alól kivételt képez az állam- és emberiség elleni bűncselekmények csoportja. Az új, demokratizálódó rend először tolerálta a politikai ellenál-

lást, a hatalomváltás után pedig – úgy tűnik – közmegegyezés alakult ki az alapvető politikai és emberi jogi értékek vonatkozásában. A gazdasági bűncselekmények számának csökkenése valószínűleg a piaci szabályok először nem teljesen legális, de megtűrt érvényesülését jelzi. A későbbi növekedésből pedig a piaci normák rögzülésére és a kikényszerítésük iránti készség fokozódására lehet következtetni. (Lásd a 3. számú táblázatot.)

3. számú táblázat

**A BŰNÖZÉS STRUKTÚRÁJÁNAK ALAKULÁSA
A FŐBB BŰNCSELEKMÉNYI KATEGÓRIÁKBAN**

1980–1990 KÖZÖTT

1980 = 100,0%

Főbb bűncselekményi kategóriák	1985	1990
Állam- és emberiség elleni bcs-ek	36,4%	3,0%
Személy elleni bűncselekmények	124,9%	139,9%
Erőszakos bűncselekmények	143,7%	154,5%
Közlekedési bűncselekmények	109,9%	153,6%
Közürend elleni bűncselekmények	163,5%	157,5%
Gazdasági bűncselekmények	84,8%	169,2%
Vagyon elleni bűncselekmények	129,4%	338,2%

A bűnözés pusztán méretével nem mindig kelt félelmet. 1951–1952-ben például 125–130 ezer volt a jogerősen elítéltek száma. Sem azelőtt, sem azóta ekkora szám nem volt tapasztalható. Az emberek ezekben a történelmi időkben mégsem a bűnözőktől, hanem inkább a bűnüldözőktől féltek. A törvénytelenységnek ebben a korszakában az ártatlanul elítéltek és az olyan konstruált bűncselekmények elkövetői voltak többségben mint az árdrágító visszaélés, vagy a közellátási büntett. Felmerül most a kérdés, hogy a jelenlegi bűnözés okot ad-e a fokozott félelemre, egyáltalán jogos-e a lakosság aggodalma? Erre ismét a bűnözés szerkezetének vizsgálatából adható válasz.

A legsúlyosabb bűncselekmények előfordulása nem mutat egyértelmű tendenciát. Az emberölések száma például nem növekedett 1985–1990 között. Az említett időszakban viszont majdnem felére csökkentek az erőszakos nemi bűncselekmények, és megduplázódott a rablások száma. Az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatos egyre kedvezőtlenebb közérzet a veszélyeztetettség érzetének fokozódásából fakad. Az 1960-as évek végén még túlnyomórészt falusi viszonyokra jellemző erőszakos bűnözés az 1980-as évek elejére már inkább városi bűnözéssé változott. Az erőszakos bűncselekményeket hagyományosan a szenvedély, a tartós kapcsolatokból származó konfliktus motiválta. Az áldozatok az elkövetők közvetlen környezetéből kerültek ki. Ez a városi erőszak növekedésével átalakult és szükségletkielégítő, anyagi motívumok által sarkallt bűncselekménytípusok szaporodásában jelentkezett. A városi erőszak áldozata

már bárki lehet, hiszen a támadás többnyire idegen személy vagy alkalmi ismerős ellen irányul.¹ Az utóbbi idők jelentései szerint terjed a durva elkövetési mód. Emellett a legsúlyosabb erőszakos bűncselekményeket egyre gyakrabban szervezett csoportok valósítják meg, nemritkán felfegyverkezve.²

A gyorsan szaporodó vagyon elleni bűnözés is minden állampolgárt fenyeget. Korábban – az 1970-es évek végéig – a vagyon elleni bűncselekmények több mint egyharmada a társadalmi tulajdont károsította, 1985–1990 között az ilyen cselekmények aránya 25% alá csökkent. Az utolsó öt évben háromszorosára növekedtek a betöréses lopások, a lopások és majdnem megkétszereződött a jármű önkéntes elvétele. Ezek túlnyomó többsége a személyi tulajdon sérelmére valósult meg. A jelenség terjedése különösen fájdalmasan érinti a sértetteket akkor, ha a tettes elfogására alig látnak esélyt, káruk megtérülésére csak nagyon bonyolult, helyenként megalázó biztosítási eljárás után számíthatnak. Nincs államilag intézményesített sértett-kompenzáció még olyan esetekben sem, ha a bűncselekmény a megélhetéshez nélkülözhetetlen javakat vonja el a sértettől. A magyar büntető eljárásjogban a sértett helyzete rosszul szabályozott, garanciák a védelmét nem megfelelően biztosítják. Kiszolgáltatottnak érzi magát minden, az ügyével foglalkozó hatósággal, intézménnyel szemben.³

A jelenség jövőjével kapcsolatban az elkövetők összetételének vizsgálata során alakulhat ki aggodalom. A mai növekvő bűnözés ugyanis főleg a legfiatalabb korosztály cselekményeiből reprodukálódik. (Ha elfogadjuk azt, hogy az ismertté vált tettesek a társadalom bűnözőit reprezentálják.) A 14–18 éves, fiatakorúként felelősségre vont tettesek aránya az elmúlt tíz évben 88%-kal növekedett, míg a felnőttek csak 54%-kal.⁴ Az 1990. évi adatok szerint az összes fiatakorúként felelősségre vont személy 27%-a volt szabolcsi, borsodi vagy Pest megyei illetékességű. A többi 73% az ország tizenhat megyéjében és Budapesten lakott. Ebben az arányeltolódásban figyelmet érdemel az a tény, hogy a három közigazgatási körzet közül kettő gazdaságilag és szociálisan a legelmaradottabb területnek számít, míg Pest megye – mint az állatorvosi beteg ló – a modern és torz urbanizáció összes ellentmondását hordozza.

Ez utóbbi összefüggés azonban már átmenet az oksági problémákhoz, amelyekről a következő részben kísérellek meg áttekintést adni. Most összefoglalásul annyi állapítható meg, hogy a bűnözés – növekvő méretei és a struktúrájában bekövetkezett változás miatt – jogosan kelt félelmet. A bűnüldözés alacsony hatékonysága az aggodalmat növeli. A bűnözés társadalmi kezelése, visszaszorítása már most az egyik legsürgősebben megoldandó társadalompolitikai kérdések közé tartozik.

2. A NÖVEKVŐ BŰNÖZÉS NÉHÁNY TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSE

A bűnözés növekedését előidéző társadalmi folyamatok összefoglalása sok veszélyt hordoz. A rövid elemzés elkerül-

hetetlenül leegyszerűsítést eredményez. A bonyolult társadalmi folyamatok egyszerűsítő értelmezése pedig nagyon gyakran hamis következtetésekre vezet. Veszélyes továbbá azért is, mert a törvényszerűségek feltárásához hiányzik a megfelelő történelmi távlat. Vállalva azonban a kockázatot, mégis kísérletet teszek a megelőzés stratégiai kérdései szempontjából jelentősnek ítélt összefüggések feltárására.

*A társadalom teherbíróképességét próbára tevő jelenkori bűnözést ebben a földrajzi régióban a „szocializmus” válsága termékének, egyúttal fontos, a válság diagnosztizálására alkalmas jelenségnek tekintem.*⁵ Az 1970-es évek közepe után a „szocializmus” válságkezelő mechanizmusai fokozatosan hatástalanoknak bizonyultak, a társadalom kohéziója csökkent, integrációs készsége romlott, növekedett azoknak a száma, akik átmenetileg vagy tartósan elszakadtak, kiszakadtak a társadalomból és annak organikus közösségeiből. Ez – Ferge Zsuzsa szavaival élve – a szociális integráció zavara, végsősoron csődje, amely tömeges dezintegrációhoz vezetett.⁶ A szociális integráció normák és értékek útján valósul meg. A dezintegrációs tünetek ennek megfelelően a normakövetés hibáiban, lehetetlenülésében vagy az értékek átörökítésének megnehezülésében nyilvánulnak meg. A dezintegráció – bár közvetlenül úgy jelenik meg, mint a szociális integráció zavara –, tömeges előfordulása esetén a rendszerintegrációs mechanizmusok válságát is jelzi. A dezintegrációs folyamatok felerősödésében – az alkoholizmus, a bűnözés, az öngyilkosság stb. – erőteljes növekedésében együtt nyilvánul meg például a gazdaság válsága, a közoktatás, a szociálpolitika, az egészségügyi ellátás komoly zavarai, adott esetben válságával. A dezintegráció sajátos formákat ölt akkor, ha az adott időszakban erős szegregáló folyamatok zajlanak.

A szegregáció esetén a társadalom különböző részeit, csoportjait közé jelentős távolságok ékelődnek. A társadalmi távolságok nagyok, olykor szinte áthidalhatatlanok... Szegregált társadalomban meglehetősen gyakori, hogy a legalacsonyabb státusú csoport már olyan lent van, hogy szinte a társadalmon kívülre, peremre került.⁷ *A „szocializmus” válsága során az erősödő dezintegráció és a jelentős szegregáció egymást erősítő folyamatként működött. Ez nagymértékben hozzájárult az általános értékválság kialakulásához.*

A társadalmi dezintegráció növekedését az általános és mély értékválságot nemcsak az előző pontban ismertetett bűnözési adatok igazolják. Hasonló módon „viselkedtek” más deviáns jelenségek is. A 100 ezer lakosra jutó öngyilkosságok aránya 1985–1989 között az 1960-as évek végéhez képest megduplázódott (1968-ban 21,7 volt, 1989-ben már 42,1). Az 1980-as évek eleje óta folyamatosan nőtt a pszichiátriai gondozottak 10 ezer lakosra jutó aránya (1965-ben 45,8, 1980-ban 100,6, 1989-ben 118,2). Hasonló tendencia észlelhető az alkoholizmus terén: 1980–1988 között a becsülhető alkoholisták száma megduplázódott. 224 ezerről 509 ezerre emelkedett. 1960-ban 76 ezer volt a becsülhető alkoholisták száma.⁸

A deviáns jelenségekkel foglalkozó minden magyar kutatás azt bizonyította, hogy ebben a földrajzi régióban a deviancia gyakorisága határozottan negatív összefüggést mutat a társadalmi, kulturális réteghelyeztetel (ideértve a jövedelem, az iskolázottság, a lakáshelyzet és az egyéni életmód számos tényezőjét). „Ez a negatív összefüggés különösen erősen mutatkozik a társadalmi hierarchia legalján, a gyakran marginálisnak nevezett iskolázatlan, segédmunkás rétegben, amelyben a különféle deviáns jelenségek erős koncentrációja és halmozódása figyelhető meg.”⁹ Az is kifejtésre került, hogy a társadalmi periférián elhelyezkedők körében a deviáns viselkedések reprodukciós folyamatai az elmúlt 5–10 évben felgyorsultak és a bővített újratermelés körüzet feltételei rögzültek. *A deviancia összefonódása a perifériás társadalmi helyzettel, a bűnözés vonatkozásában a leghagyományosabb bűncselekménytípusok – az erőszakos és a vagyon elleni bűncselekményeknek – újratermelésének kedvez.*¹⁰ *Itt tehát – úgy tűnik – létfeltételekben újratermelő bűnözés keletkezik.*

A 80-as évek végén a szegregáció erősödni látszik, a társadalom legalján csökken a kilépési mobilitás. Az iskolai mobilitás vizsgálata során az derült ki, hogy a hátrányok (pl. az alacsony iskolázottság) újratermelődése nagyobb mértékű, mint az előnyöké.¹¹ A dezintegrációval összefonódó szegregáció az 1970-es évek közepétől új típusú szegénységet jelent. A létminimum szintje alatt élők száma nagyságrendileg ugyan nem változott, 1,2–1,8 millió személyt érintett, a szegénység társadalmi szerkezete átalakult: megnőtt a szegények körében az olyan családok aránya, amelyekben aktív kereső van és jelentősen emelkedett a városi szegénység. A városi aktív kereső háztartásokban élők körében 1977–1987 között duplájára nőtt a létminimum alatt élők aránya.¹² (Lásd a 4. számú táblázatot.)

4. számú táblázat

A LÉTMINIMUM ALATT ÉLŐK ÖSSZETÉTELE A TELEPÜLÉS JELLEGE ÉS A HÁZTARTÁS TÍPUSA SZERINT*

	1977	1987
Városi aktív kereső háztartásban élők	24,4%	59,7%
Falusi aktív kereső háztartásban élők	33,9%	26,5%
Városi aktív kereső nélküli háztartásban élők	14,5%	9,6%
Falusi aktív kereső nélküli háztartásban élők	27,2%	4,2%
	100,0%	100,0%

Forrás: Szalai Júlia: *Néhány gondolat a szegénységről és a létminimumról.*

Társadalmi Riport, i. m. 425. old.

Mindkét folyamat a bűnözést gerjesztő sodrást erősíti. Közismert tény, hogy a főleg nyugdíjas népességet jelentő inaktív lakosság bűnözési hajlandósága lényegesen alacsonyabb, mint az aktív korú, fiatalabb népességé. A városi lakosság bűnözési mutatói pedig lényegesen rosszabbak,

mint a falusi lakossága. *Ha tehát a szegregáció a fiatalabb városlakókat érinti, akkor az erősítheti a bűnözés reprodukcióját.* Ami pedig a jövőt illeti, az elszegényedési folyamatok vizsgálata semmi okot sem ad bizakodásra. Drámai növekedés zajlott le a szegénységi küszöb alatt élő gyermekek arányában, írta Szalai Júlia. Miközben az összlakosságon belüli hányadot tekintve, ma körülbelül ugyanannyi a gyermek, mint a hetvenes évek elején, a szegények közötti, korábban egyharmados részesedésük 41%-ra emelkedett. A gyermekes családok veszélyeztetettségére utal, hogy a gyesen lévők súlya a szegények között megháromszorozódott.¹³ Tudjuk, hogy a szegénység és a dezintegráció, ezen belül a bűnelkövetés oksági összefüggése nem jelent eleve elrendeltetést, hiszen csak a tömegjelenség szintjén működő statisztikai valószínűségi kapcsolatról van szó. Az azonban feltételezhető, hogy a viszonylag rövid időszak alatt szegénységbe jutott városi családok most növekvő gyermekeinek szociális integrációja nagy eséllyel vezethet dezintegrációhoz. Mindez hosszabb távon is a bűnözés növekedését erősíti.

A társadalmi kötődések lazulása a válság kibontakozása során a *hajléktalanok* megjelenését eredményezte. Egyes becslések szerint 1980-ban 200 ezer körüli személy (a népesség 2%-a) élt Magyarországon a hajléktalanság közvetlen veszélyzónájában. Ebben az időben azonban még nem volt a hajléktalanság nyílt, látványos jelenség. A hajléktalanság igen sok forrásból táplálkozó, sajátos szegregáció. Olyan gyűjtőfogalom, amelyben együtt találjuk az állami gondozásból gondoskodás nélkül kikerült fiatalat azzal a kortársával, aki éppen otthonról szökik. Ide sorolódnak a fedél nélkül maradt öregek, a szállással nem rendelkező munkások és a munka reményében vándorló munkanélküliek, a kilakoltatottak, a külső kötélléssel nem rendelkező börtönből szabadultak, az alkoholisták és a válás menekültjei. A hajléktalanságot erősítő folyamatok legalább olyan sokrétűek, mint maga a hajléktalanság. Összefüggenek a piaci mechanizmusok felerősödésével vagy éppen legitimizációjával, amennyiben ezek erősítik például a munkanélküliség keletkezését vagy a munkásszállások egyik napról a másikra történő megszüntetését. Erősítették annyiban is, amennyiben markáns és nyílt lakáspiaci viszonyokat teremtettek és ezzel közvetlenül motiválták a hatósági kilakoltatásokat, gerjesztették a bérleti, albérleti díjakat, beszűkítették a szociális célú lakásellátást a történetileg felhalmozódott lakásínség viszonyai között. A hajléktalanság növekedéséhez a büntetőpolitika is hozzájárult a részleges amnesztiával – amelynek eredményeként a börtönből szabadult gyökértelesen személyek tömege jelent meg – vagy a közveszélyes munkakerülés dekriminalizálásával.¹⁴ *A hajléktalanságban megnyilvánuló társadalmi kitaszítottság nagyon könnyen vezethet a deviáns viselkedési formák kialakulásához vagy a deviáns életmód rögzüléséhez.*

Viszonylag új jelenség Magyarországon a *munkanélküliség*. Ez is a piactudományok eredményeként vált nyílt társadalmi problémává. Korábban, a centralizált gazdaság időszakában, az általános foglalkoztatás eredményeként ún. belső – gyárkapun belüli – és nem külső, hagyományos munkanél-

küliség alakult ki. Az alacsonyan tartott bérek mellett munkakötelezettséget írt elő a korábbi rezsim, amelynek megszegését – közveszélyes munkakerülés címén – büntetőjogi szankcióval fenyegette. A büntetőjogi fenyegetettség megszűnt, a termelés hatékonysága iránti igény és a termelés szerkezetének lassú átalakulása 1991. júniusára 185 554 regisztrált munkanélkülit eredményezett, amely 3,9%-os munkanélküli arányt jelent.¹⁵

A kutatók körében közismert, hogy általában a munkanélküliség nem vezet automatikusan deviáns viselkedéshez, bár kétségtelenül gyengíti az érintettek integrációs helyzetét és esélyeit. *A munkanélküliség akkor fenyeget tömeges dezintegrációval, ha tartós leszakadási folyamatot indít meg vagy erősít fel, ha tömegében érinti az első munkavállaló fiatalokat, valamint akkor is, ha a munkanélküliséggel sújtottak jelentős aránya iskolázatlan, szakképzetlen.*¹⁶ Azt nem tudhatjuk még, hogy a magyar gazdaság milyen gyorsan lából ki a teljes rendszer- és szerkezetváltás nehézségeiből, milyen mértékű lesz a tartós munkanélküliség. Az azonban – éppen a társadalmi dezintegráció veszélyei szempontjából – már most aggasztó, hogy a jelenlegi munkanélküliek közel egyharmada szakképzetlen segédmunkás és a munkanélküliséggel legkomolyabban veszélyeztetett csoport a munkavállalás előtt álló fiatalok népes tábora.¹⁷

A most ismertett társadalmi folyamatok külön-külön és egymást erősítve növelik azoknak a személyeknek a körét, akik egyre kevesebb szállal kötődnek a társadalom intézményesült rendjéhez, uralkodó normáihoz. Aki pedig kevésbé kötődik, az könnyebben jut el a szakításhoz, a szembeszegüléshez. Kevesebb a veszténivalója, ha rajtakapják és felelőségre vonják. Józan megfontolás alapján egyébként a bűncselekmény elkövetésével nem is vállal valódi kockázatot, hiszen a lebukás veszélye valóban nem nagy. Ennél lényegesen erősebb motiváció a meggazdagodás lehetősége, egy olyan felborult értékrendben, amelyben a pénznek nincs „szaga”, amelyben a vagyon, az anyagi javak a legfontosabb presztízsteremtő tényezők. Ebben az átalakuló értékrendben felmerül a kérdés, hogy *az anarchia vagy anómia most kialakult állapotában maga a társadalom mennyire képes társadalomként működni mint normateremtő és embermegtartó közösség.*¹⁸ A választ és az új értékrend esélyeit a következő, a bűnmegelőzéssel foglalkozó részben próbálom megadni.

3. A BŰNMEGELŐZÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI ESÉLYEI

Amikor a bűnmegelőzés társadalompolitikai esélyeit kell számba venni, akkor azoknak a rendszerintegráló mechanizmusoknak a működéséről van szó, amelyek feladata a társadalom kohéziójának megtartása, valamint az egyén és kisközösségei integrációjának megkönnyítése. Amennyiben ezek nem vagy rosszul működnek, nemcsak arról van szó, hogy a feladat megoldatlan marad, hanem arról, hogy maguk is hozzájárulnak a dezorganizáció kialakulásához, reprodukciójához.

A bűnmegelőzés szempontjából jelentős rendszerintegráló mechanizmusok a „szocializmus” szerves részeként működtek, válsága során erodálódtak, a hatalomváltás után összeomlottak, vagy válságos helyzetbe jutottak. Ezek közül most csak példaként emelek ki néhányat a helyzet érzékeltetésére.

A „szocialista” rendszer a politikai hatalomátvétel után a majdnem kizárólagos állami tulajdon megteremtésével és a piac „leváltásával” teremtette meg működésének alapját. A „túlsúlyos” állam egyszerre volt tulajdonos, termelésirányító, a fogyasztói érdeket képviselő hatalom és a társadalom egésze érdekeinek letéteményese. Ebben a strukturálatlan rendszerben kezdettől fogva összekeveredtek az egyébként hagyományosan elkülönülten jelentkező érdekszférák (például a fogyasztói és termelői érdek, az egyéni és a csoportérdek). *Elmosódtak a határai a tradicionálisan elkülönült politikai szféráknak és a rendszer logikájából adódóan megteremtődött a gazdaságpolitika primátusa.* Ebből adódott, hogy például a szociálpolitika a gazdaságpolitika keretében, abban részben feloldódva érvényesült. Ezt Ferge Zsuzsa a következőképpen jellemzi: „A társadalmi és a gazdasági érdek különmeműségének tagadása – legegyszerűbb léteérdekek megoldása után – oda vezetett, hogy a két érdek egymás erősítése helyett fojtogatni kezdte egymást. A szociális érdek gazdaságra kényszerítésével például a munkabiztonsággal párosított teljes foglalkoztatás gátolta a termelés átstrukturálódását; tömegesen létesített igénytelen korszerűtlen munkahelyek konzerválták az irracionális termelési-fogyasztási szerkezetet.”¹⁹

Így alakult ki az a helyzet, hogy a gazdaságpolitikában feloldódott szociálpolitika jól-rosszul egy ideig konkrét bűnmegelőzési feladatokat látott el. Sajátos gazdasági szabályzók a termelőegységeket érdekeltté tették abban, hogy munkahelyeket telepítsenek büntetésvégrehajtási intézetekbe, hogy a börtönből szabadultakat foglalkoztassák és számukra munkásszállásaikon lakhelyet biztosítsanak. (Vállalati alkalmazott foglalkozott a büntetett előéletűek speciális gondjaival, felügyeletével.) Ez a rendszer most összeomlott. A munkahely és a szállás lehetősége egyszerre vált köddé minden érdekelt számára. Új alapokra kell helyezni a börtönbéli munkáltatást. Az új jelenségek – főleg a munkanélküliség – hatására meg kell szüntetni a munkajellegű büntetések jelenlegi rendjét. (Btk. 48/A, 49. §)

A „szocializmus” számára a gazdasági érdek dominanciája mellett az állampolgár elsősorban „termelőerő” volt. Erre épült az iskolapolitika, ami tényleges funkcióját nem a nevelésben, hanem a tudás-közvetítésben találta meg. Érzéketlenné vált a legkülönbözőbb egyéni integrációs gondokkal szemben és az esélyegyenlőtlenségi helyzetekkel küszködő gyermekek iránt. Tudásszolgáltató intézményként is csak a tömegoktatás formális követelményeinek tett eleget. (Ennek tulajdonítható, hogy a börtönbüntetésüket töltő általános iskolát végzett fiatalok egy része írni-olvasni sem tud, 40–50%-uk semi-analfabéta.) Az ember termelőerőként történő értékelésének dominanciája fejeződött ki abban is, hogy dolgozóként és nem állampolgárként jutott a legtöbb szociális juttatáshoz. A munkahelyén kellett kérni szociális segílyt, igényelni lakást, hozzájutni kiskorú gyermeke beis-

koláztatási segélyéhez vagy a téli tüzelőhöz. A juttatások odaítélésében természetesen a termelésben elfoglalt helye, esetleg munkája minősége, nem pedig a szükséglet indokoltasága játszott döntő szerepet. Az elitáltak pártfogó felügyeletét és utógondozását szabályozó, különböző időben született rendeletekben is a munkábaállítás megszervezése volt a legfontosabb, a többi társadalmi kötődésnek nem tulajdonítottak jelentőséget.²⁰

A „szocializmus” mindenféle, korábban meglevő természetes közösségi kohéziót gyengített, újak kialakítását pedig nem motiválta. Az extenzív fejlesztés logikájának megfelelően sor került a nők tömeges munkába állítására. Ezzel létrejött a kétkeresős család, amely még ma is csak azért általánosan elterjedt, mert a családok megélhetése csupán így biztosítható. Deklarálták a korábban családi funkcióba tartozó szolgáltatások állami intézményesítését, aminek megvalósulása ugyan nem sikerült, de a család társadalmi tekintélyét csökkentette. Kezdetben – a második világháború után – politikai megfontolások is erősítették a család megítélésével kapcsolatos társadalmi bizonytalanságot. Igazi értéknek csak a közéleti, az újjáépítő, a termelő- vagy politikai munkát tekintették. A családot ezzel szemben olyan közösségnek tartották, amely a magánélet felé visszahúzó, a közszembeforduló szemléletet erősíti.²¹

Ezek után nem kérdés, hogy miért nem volt a „szocializmusnak” hagyományos értelemben vett családpolitikája, szociálpolitikája. A válság kifejlődése során, viszonylag rövid idő alatt sikerült azonban kidolgozni olyan szociálpolitikai koncepciót, amelynek alanya az állampolgár, bázisa a család, és amely rövid távon megvalósítható elképzeléseket és hosszabb távra szóló stratégiát egyaránt tartalmazott.²² Az ebben foglalt elképzelések megvalósításának ma egyaránt hiányoznak az anyagi és politikai feltételei. A ma érvényesülő tendenciák inkább a tűzoltó munkára hasonlítanak, a piac mindenhatóságában bízva segélyezésre rendezkednek be.

A válság időszakában fejlődtek ki a családsegítő központok, amelyek előfutárai egy új típusú szociális koncepciónak. Többségük krízisintervencióra és tartós gondozásra egyaránt alkalmas. Helyzetük azonban még ma is bizonytalan, mert sem a régi államigazgatási rendbe nem voltak integrálva – hatályos szociálpolitikai koncepció híján – sem az újba.

Az előző rezsim egyik alapvető szociális intézménye volt a *gyermek- és ifjúságvédelmi rendszer*. Az erkölcsi és fizikai veszélynek kitett gyermek- és fiatalkorúak védelmét szolgáló intézmények egész sora tartozott ide (a helyi igazgatás gyámügyi szervei, az állami nevelő otthonok, a gyermek- és ifjúságvédelmi felügyelők, a fiatalkorú bűnelkövetők ügyeivel foglalkozó hivatásos pártfogók). A társadalmi problémák halmozódása következtében feladataik az elmúlt 10 évben jelentősen szaporodtak. A kiskorúakat veszélyeztető családok száma 1978–1987 között megduplázódott (23 363-ról 43 963-ra növekedett), a rendszeres nevelési segélyben részesülő családok száma négy és félszeresére növekedett (8 327-ről 39 081-ra).²³ Ennek az intézményrendszernek a megnövekedett feladatok ellátására nincs új

stratégiája, tevékenységét elavult jogszabályok keretei között látja el. A problémák halmozódása a rendelkezésre álló anyagi és személyi feltételek csökkenése feltehetően abba az irányba visz, hogy a szakmai apparátus napi gyakorlatában a veszélyeztetettség megítélésében a tűrési határ növekszik, tehát csak a legsúlyosabb, legkritikusabb esetekkel foglalkozik. Ez pedig már nem megelőzés, legfeljebb krízisintervenció, amely, ha kizárólagos módszere a gyermek- és ifjúságvédelmi munkának, akkor a dezorganizációs folyamatok befolyásolására alkalmatlan. A helyzet súlyosságát érzékelteti, hogy a veszélyeztetetté nyilvánított gyermekek száma már 1988-ban meghaladta 100 000-es nagyságrendet, ezeknek a fiataloknak közel 40%-a valamilyen régi típusú, nagy méretű állami nevelőintézetben élt 18 éves koráig. Ebből az intézményrendszerből úgy kerül ki, hogy a róla való bármilyen fajta gondoskodás a nagykorúság beálltával egyik napról a másikra megszűnik. Potenciálisan tehát a munkanélküliek és hajléktalanok a társadalmilag kitaszítottak csoportjába kerülnek.

Ezek a – lehet, hogy önkényesen kiválasztott – példák annak érzékeltetésére talán alkalmasak, hogy egy *összeomló rendszer összes gondja bűnmegelőzés címén akkor sem orvosolható, ha tudományosan bizonyított, hogy olyan társadalmi folyamatokról van szó, amelyek a bűnözés bővített újratermelődését közvetlenül táplálják.*

Az eddigi kutatások alapján egyértelmű, hogy a bűnözés többségét kitevő hagyományos bűncselekményi típusok – főleg az erőszakos és a vagyon elleni bűnözés – a többi deviáns viselkedési formával azonos társadalmi gyökerű jelenség. A primér megelőzés tehát azoknak a társadalmi folyamatoknak az ellenőrzését és befolyásolását jelentheti, amelyek szerepet játszanak a deviancia – és nemcsak a bűnözés – keletkezésében, hanem főleg és elsősorban az igazságtalan és egyenlőtlen társadalmi megoszlásában.²⁴

A bűnmegelőzés bármilyen átfogó stratégiája sem pótolhatja a szociálpolitikát, az iskolapolitikát, a családpolitikát, vagy a gyermek- és ifjúságvédelmet. A társadalom az általános értékválságért, a nagy egyenlőtlenségekért, intézményei diszfunkcionális működéséért növekvő, néha már elviselhetetlen méretű bűnözéssel, alkoholizmussal fizet. A „fizetendő ár” sajnos nem csökkenthető bármilyen új és átfogó bűnmegelőzési programmal sem. Olyan alapvető reformokra van szükség, amelyek a létfeltételek szintjén, a szociális integráció folyamatában képesek kedvező irányú és minőségű fordulatot elérni.

A társadalompolitika helyett (és nem mellett) megvalósított bűnmegelőzési tervek komoly és hosszú távon érzékelhető veszélyeket hordoznak. Ilyen esetben a bűnmegelőzés szükségét a politika szférájában a bűncselekményektől való félelem diktálja. A félelem mindig rossz tanácsadó. Félelemből általában olyan intézkedések, cselekvések fakadnak, amelyek a baj közvetlen elhárítására szolgálnak. Ezek általában az érintettekre – potenciális bűnelkövetőkre és a sértettekre nézve egyaránt – a személyi szabadság korlátozását eredményező szabályok. Adott esetben akár alkalmasak is lehetnek arra, hogy a közvetlen veszélyt elhárítsák. Nem megfelelőek viszont arra, hogy az újratermelődés tartós és

mély folyamataira hassanak. Mivel hatásuk a baj elhárítására kétségtelen, nagyon korlátozott mértékben az állampolgári jogok szem előtt tartásával alkalmazhatók, de csak a bűnmegelőzés taktikájában, és nem stratégiájában. Különösen nem a társadalompolitika helyett.

A bűnmegelőzés nem oldható meg a büntetőpolitika keretein belül sem. „A bűnözés annyiban társadalmi probléma – írta Szabó András –, amennyiben a társadalmi alapfolyamatok funkciózavarára, a társadalmi dezorganizációra, a társadalmi kontroll gyengülésére, kultúrkonfliktusra vagy anomiaira vezethető vissza. Képes-e a büntetőjog ezekkel a bűnözést termelő folyamatokkal megbirkózni? A büntetőjog és a büntető igazságszolgáltató szervek nem a bűnözéssel, hanem a büntetésekkal állnak szemben. Hogyan lehet individuális szinten megbirkózni a társadalmi problémákkal? Minél világosabb, hogy a bűnözés társadalmi produktum, annál egyértelműbb, hogy a büntetőjog társadalmi funkciója nem a bűnözést termelő folyamatok befolyásolása, illetve kiküszöbölése, hanem a hivatalos társadalmi értékek és normák védelme.²⁵ A büntetőjog e funkciójának nem mond ellent, hogy a büntetőpolitika keretében végre kell hajtani olyan, a bűnisméltés megelőzését szolgáló intézkedéseket, amelyek a már bűnelkövetőnek minősített személyek társadalmi reintegrációját szolgálják. Ilyennek tekintem a büntető eljárás megindulása után – a társadalomhoz kötődő szálak megőrzése érdekében – elrendelhető előgondozást, valamint a büntetésvégrehajtás keretében alkalmazott minden olyan kísérletet, amely az elkövető visszaintegrálódási esélyeit növelheti (például: képzést, átképzést, iskolai oktatást, szakképzést). Ilyen még az utógondozás során nyújtott sokirányú segítségnyújtás. Minderre a tetтарыыos büntetés keretei között kerülhet sor, olyan ítélkezési gyakorlatban, amelyben éppen az alapvető igazságtalanság kiküszöbölése érdekében helye van az individualizációnak.²⁶ Ezek a büntetőeljáráson belül alkalmazott, olyan szociálpolitikai intézkedések, amelyeknek a végrehajtása során nyíltan vagy burkoltan, sérelmet szenvednek az alapvető emberi szabadságjogok. (A hivatásos pártfogó felügyelő például nemcsak az ítélte munkábaállítást segíti, hanem végre kell hajtania azoknak a személyi szabadságjogokat korlátozó szabályoknak az ellenőrzését is, amelyeket a bíró a pártfogó felügyelet elrendelésekor előír.) *A büntető eljárásban megvalósuló szociálpolitika tehát csak akkor lehet hatékony eszköze a bűnmegelőzésnek, ha kapcsolatban állhat olyan intézmények szociális segítőszolgálateival, amelyek teljesen mentesek a hatósági jellegű jogköröktől.*

(A bűnelkövetők egyre jelentősebb része hajléktalan, de ez ma már nemcsak rájuk jellemző. A hajléktalanok, a krízishelyzetbe kerülő személyek és családok számára már működnek átmeneti otthonok, ha számuk még messze el is marad az igényektől. Ezekbe kell befogadni azokat a bűnelkövetőket is, akik rászorulnak a segítségre. Az intézmények jellegéből következik azonban, hogy azok nem tartozhatnak a büntetőpolitika szervezeti rendjébe, hanem helyi önkormányzati, egyházi, egyesületi kezelésben működnek. A hajléktalan bűnelkövető nem azért kerül ide, mert bűnelkövető, hanem azért, mert hajléktalan. Más kérdés,

hogy a hivatásos pártfogónak itt is mindaddig tartania kellene vele a kapcsolatot, amíg a törvényes előírások szerint ez kötelező.)

A büntető eljárásban mód nyílik sok olyan jelenség, körülmény megismerésére, amelyek – éppen a bűnözés megelőzése szempontjából – intézkedést, figyelemfelhívást igényelnek. A büntettek családja az esetek jelentős részében erkölcsi és anyagi krízishelyzetbe kerül a bűncselekmény elkövetése, a büntető eljárás és a büntetés-végrehajtás miatt. A nyomozás során olyan tények is napvilágra kerülhetnek, amelyek újabb családtagok potenciális bűnelkövetővé válásának veszélyét jelzik. Erre azonban a büntetőjog saját hatáskörében nem reagálhat. Segítő és mentőakciót kezdeményezhet viszont olyan intézményeknél, amelyek a krízishelyzetek megoldására specializálódtak. Jelzéseivel közreműködhetne a kisközösségekre orientált szociális munka kialakulásában, a családsegítő központok valódi funkcióinak betöltésében.

Ugyancsak a büntetőeljárásban részt vevő, főleg a bűnüldöző szervek foganatosíthatnak vagy kezdeményezhetnek olyan intézkedéseket, amelyek a bűnelkövetését megkönnyítő alkalmak csökkentése terén hasznosíthatóak vagy a potenciális sértettek védelmét szolgálhatják.

A büntetőpolitikában megvalósuló bűnmegelőző aktivitás többsége amint ez a fentiekből is kiderül, eszközrendszerében, tevékenységi formáiban igen korlátozott és jelentős mértékben másodlagos, mivel feltételezi más politikai szférákhoz tartozó szakirányú intézmények működését. (Hajléktalanok szállásai, munkanélküliség kezelésére létrejött intézmények, családsegítő központok). Ha a mainál konszolidáltabb viszonyok uralkodnának, akkor azzal zárhatnánk a bűnmegelőzés kérdését, hogy a társadalmi bűnmegelőzés lényegében nem más, mint a társadalompolitika elkülönült területein, így a szociálpolitikában, a családpolitikában, a közoktatásban megvalósuló tevékenységek összessége.

Tekintettel azonban arra, hogy a teljes társadalmi átalakulás és a gazdasági szerkezetváltás egyidejű megvalósítása minden szférában a válságkezelési módszerek előtérbe kerülésének kedvez és a hosszú távú stratégiai gondolkodás háttérbe szorul, így ebben a kérdésben is el kell tekinteni a hagyományos megoldások alkalmazásától. Az új körülményekhez alkalmazkodni kell a kormánynak is. A tudatos társadalomirányítás eszközeként úgy kell működnie, hogy ne válhasson a félelem, a pánikszzerű önvédelem államilag szentesített eszközévé. Ezért olyan kormányzati intézmény megerősítését javaslom, amely az érintett tárcák munkájának harmonizálásával arra törekszik, hogy fokozatosan kiépülhessen a társadalmi dezorganizációk kezelésének szakszerű intézményrendszere és ezekhez kapcsolódva megfelelő társadalmi és szakmai közegben működhessenek az öntevékeny, az önkéntes, a jótékony célú helyi, egyházi, szakmai szervezetek, egyesületek. Itt azokra a veszélyzónákra kell koncentrálni, amelyek táplálják a kifejezett devianciák bővített újratermelését, de amelyeket ebből a szempontból intézményi illetékesség nem fed le vagy a meglévő intézményrendszer teljes reformra szorul. A személyi kört tekint-

ve, különös figyelmet érdemel az alsó, és középfokú oktatásból kimaradók csoportja, a tartós válságban lévő családok köre, a tartósan hajléktalanná válók, a munkanélküliek közül különösen az első munkavállalók és a szakképzetlenek. Mindezen csoportok közül különösen azok, akik a gazdaságilag legváltásosabb helyzetbe jutott régiókban élnek. Veszélyzónának tekintem a gyermek- és ifjúságvédelem teljes mai rendszerét. Ezekben a veszélyzónákban olyan azonos elvekből fakadó kezdeményezések indíthatók el, amelyek eredményes megvalósulásuk esetén a családpolitika, a szociálpolitika, a közoktatás a büntetőpolitika részévé válnak. Ahhoz azonban, hogy egyáltalán létrejőjenek, az elkülönülten működő tárcák számára külső nyomásra, fokozott együttműködési készségre, megalapozott tudományos háttérre van szükség.

JEGYZETEK

- 1 Lásd bővebben Gönczöl Katalin: Bűnözés és társadalompolitika. Budapest, 1987. 52–74. oldal
- 2 Bakóczy Antal: Az erőszakos bűnözés alakulása, okai és megelőzése. INFO-Társadalomtudomány 16. szám (1991. március) 55–60. oldal
- 3 Fehér Lenke–Kratowill Ferenc: A betöréses lopás sértettje – egy empirikus vizsgálat tanulságai. Kriminológiai Közlemények, Budapest, 1991. 38–39. szám.
- 4 A 10 000 azonos korú lakosra jutó fiatalok bűnelkövetők száma 1970-ben 109,8, 1975-ben: 133,3, 1985-ben 161, 1989-ben: 154,8, 1990-ben 192 volt. INFO 79. old.
- 5 Lásd részletesebben Gönczöl Katalin: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 129–143. oldal
- 6 Ferge Zsuzsa: Variációk a társadalmi integráció témájára. Esély, 1990. 1. szám 3–7. oldal
- 7 Ferge Zsuzsa: i. m. 5. oldal
- 8 Miltényi Károly: Az eddigi és a várható tendenciák a TBZ-ben. A TBZ kutatási főirány kutatóinak III. munkaértekezlete. Pilisszentkereszt, 1990. május 31.–június 2. 310–323. old., valamint Andorka Rudolf–Harcza István: Devianciák viselkedések. Társadalmi Riport 1990. 217–221. old. TÁRKI 1991. Szerk.: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György
- 9 Miltényi Károly: i. m. 311. oldal
- 10 Gönczöl Katalin: Bűnös szegények 152–174. oldal
- 11 Róbert Péter: Társadalmi mobilitás. Társadalmi Riport 369–370. old.
- 12 Szalai Júlia: Néhány gondolat a szegénységről és a létminimumról. Társadalmi Riport 418–428. old.
- 13 Szalai Júlia: i. m. 426. oldal
- 14 Győri Péter: Gyors jelentés a hajléktalanságról Magyarországon–1990. Társadalmi Riport 433–445. oldal
- 15 Magyar Nemzet, 1991. július 19. 9. oldal
- 16 Lásd bővebben Gönczöl Katalin: Gazdaság–bűnözés–társadalom. Valóság 1988. 10. szám 35–47. oldal, valamint Economic Crisis and Crime, Council of Europe, European Committee on Crime Problems, Strasbourg, 1985.

- 17 Magyar Nemzet, 1991. június 27. 5. oldal
- 18 *Ferge Zsuzsa*: Variációk, i. m. 7. oldal
- 19 Lásd pl. a 12/1965. Korm. rendeletet, valamint a 7/1979. (VI. 29.) IM számú rendeletet A pártfogó felügyelet végrehajtásának és az elítéltek utógondozásának részletes szabályairól.
- 20 *Ferge Zsuzsa*: A negyedik út. Kézirat, Budapest, 1988. 7. oldal
- 21 *Ferge Zsuzsa*: Családpolitika-családgondozás Budapest, 1982. 189. oldal
- 22 Útkeresés és szociális biztonság. Elgondolások az átmeneti időszak szociálpolitikájáról. Budapest, 1989. Szerk.: *Bánfalvi István és Zombori Gyula*
- 23 A gyermek- és fiatalkorúak bűnügyi statisztikája 1989. BM Országos Rendőrfőkapitányság Bűnmegelőzési Osztálya, Információs Alosztály. Budapest, 1990.
- 24 *Szabó András*: A bűnözés kihívása és a kriminológia válaszai. Társadalomkutatás 1988. 3. szám 27–28. oldal
- 25 *Szabó András*: Bűnmegelőzési stratégiák. Belügyi Szemle, 1985. 6. szám 15. oldal
- 26 *Gönczöl Katalin*: Csökkenthető-e a börtönnépesség? Esély, 1990, 5. szám 66–85. oldal

A MAGYAR JOGÁSZ EGYLET 1992-ben is megjelenteti

a **JOGÁSZ HATÁRIDŐNAPLÓT**

és annak mellékleteként

a **ZSEBNAPTÁRT**

A két kiadványt az idén az Egylet megbízásából az UNIÓ Kiadó jelenteti meg. A **megrendeléseket** írásban szíveskedjenek a következő címre küldeni:

UNIÓ Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. 1135 Bp., Frangepán u. 50–56.

Ha T. Megrendelőnk igényét már a Mentor Mont Kiadó és Tanácsadó Kft.-nél bejelentette, úgy szíveskedjék megrendelését az UNIÓ Kiadó fenti címére küldve megismételni.

Budapest, 1991. március 20.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

MEGRENDELŐLAP

UNIÓ Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft.
1135 Budapest, Frangepán u. 50–56.

Megrendelem az UNIÓ Kiadó gondozásábanpéldányban az 1992. évi Jogász Határidőnaplót és Zsebnaptár mellékletét.

Megrendelő neve:
címe:

* A kiadványt utánvétellel kérem a fenti címemre megküldeni.

* A kiadványt az UNIÓ Kiadó boltjában (1135 Bp., Frangepán u. 50–56.) veszem át.

..... 1991

* A nem kívánt szöveg törlendő!

.....
megrendelő
(aláírás, bélyegző)